

NAGY MIKLÓS MIHÁLY
„...Ne légy tétlen, költő!...”

Devecseri Gábor, a Néphadsereg poétája

1945 első napjaiban még javában dúltak a harcok Magyarországon, még tartott Budapest ostroma, amikor a megszálló szovjet csapatok árnyékában már elkezdődött a későbbi kommunista diktatúra kiépítése. Történetírásunk ugyan azt tartja, hogy a szovjet mintájú politikai és társadalmi rendszer, az új hatalmi elit uralomra jutása 1948-ban történt meg, ez azonban csak az akkori rendszerváltás jogi időpontja. Az országban a második világháborút követő három évben – az új, köztársasági államformában – hivatalosan (népi) demokrácia működött, ami formailag lehetővé tette volna a teljes körű politikai, gazdasági, szellemi pluralizmust, ám ez csak a külső, a lényegi folyamatokat alig takaró máz volt. Jóllehet az ország lakosságának jelentős része akár komolyan el is hitte, hogy a fegyverek elhallgatásával hazánkban a korábbi társadalmi, politikai rendszerhez képest egy sokkal demokratikusabb világ épül majd ki, ám az intő jelek már 1945 végén megmutatkoztak. Míg – főleg az alsó néptömegekben – érezhető volt bizonyos lelkesedéssel teli várakozás az új berendezkedés iránt, sokan borúsabbnak látták a jövőt, s talán még többen érzékelték a visszasságokat is. Az oroszországi munkatáborokba elhurcoltak tízezrei, a szovjet megszálló erőknél a polgári lakossággal szembeni tömeges atrocitásai, az ország kirablása, a politikai rendszer átalakítása bizonyították, hogy itt nem a magyar nép felszabadítása, nem a demokratikus társadalmi rendszer kiépítése, hanem sokkal inkább egy katonailag legyőzött ország megszállása és a keleti hatalmi térbe történő belekényszerítése a valódi cél. A látszatdemokrácia már 1945 őszén megmutatta igazi – sokak számára elborzasztó – arcát, amikor elkezdődtek a látványos népbírói perek. Az ezekben főszerepet játszó népbíró, Major Ákos memoárjából ismert: a Horthy-rendszer vezető politikusai – főleg a Bárdossy László – elleni büntetőeljárások mély társadalmi üzenetet hordoztak.¹ A korábbi évtizedek hatalmi elitjének, politikai törekvéseinek megbélyeg-

zésére, erkölcsi, szellemi ellehetetlenítésére irányultak – tegyük hozzá, fizikai megsemmisítésére is.

Az egyre erőszakosabban berendezkedő új politikai rendszer és államhatalom nem hagyta érintetlenül a magyar szellemi és irodalmi életet sem. Új irányt szabott Devecseri Gábor életpályájának is. Az ő esetében nem pusztán arról van szó, hogy fiatal költőként és műfordítóként – 1948-ban mindössze harmincegy éves – hol helyezkedett el az átmenet során irodalmi életünkben, hanem sokkal inkább arról: miként viszonyult a kiépülő rendszerhez, milyen személyes döntéseket hozott. Legfőképpen, hogy ezeknek eredményeként milyen utat választott. Nehéz idők jöttek, s az új hatalom – diktatórikus jellegéből fakadóan – döntésre kényszerített minden alkotó elmét, minden tollforgatót. A politikai rendszerhez viszonyulni kellett, s ha valaki nem vállalta az elhatározást az idomulás kérdésében, az is választást jelentett. Az elefántcsonttoronyoknak le kellett omlaniuk. Az aktív ellenállás hajlamával és bátorságával megáldottak zöme még az átmenet éveiben elhagyta az országot, másik részük 1948 után börtönbe került. A többiek előtt egyéb utak nyíltak. Ha végigtekintünk a kor magyar irodalmi életén, akkor a megkövetelt viszonyulásnak – egymástól élesen megkülönböztethető – módjait láthatjuk. Bizonyos fokig el lehetett határolódni a rendszertől, pusztán eltérni azt, akár az alkotói szilencium vállalása árán is. A második lehetőség a csendes, tudatos igazodás volt: a kivárási álláspontja. Emellett létezett – a gyakorta kényszerből vállalt – szolgálat, ami még mindig nem jelentette a tudatos azonosulást. Legfelül pedig ott volt az udvari krónikás szerepének vállalása, sőt, ezt meghaladva a tudatos tülekedés, törleszkedés a politikai hatalomhoz. Örök emberi gyarlóság, hogy e viszonyulások választása apró engedményekkel, erkölcsi vétkekkel kezdődik, és a tollforgató – sodródva a Barabást kiáltó tömeggel – észrevétlenül csúszik át az egyik viselkedési mintából a másikba. Mindvégig meggyőződése, hogy helyesen vélekedik, cselekszik, mígnem eljut a politikai rendszer ideológiájának igenléséig. S amikor megkapja érte az elismerést, úgy érzi, azt nem a rendszertől kapta szolgálataiért, hanem az jár neki – egyéni alkotói munkájáért, tehetségéért.

Devecseri Gábor is megjárta a megigazulás útját, ami esetében a Magyar Néphadsereghez, a magas katonai rendfokozathoz és nem utolsósorban a Kossuth-díjhoz vezetett. Talán észre sem vette, hogy az *Iliász* fordításáért kapott magas állami elismerés átvételekor

¹ Lásd: MAJOR ÁKOS: *Népbíráskodás – forradalmi törvényesség. Egy népbíró visszaemlékezései*, Minerva, Budapest, 1988, 195–256.

tett nyilatkozatával (1953) már milyen messze sodródott eredeti tudományterülete, a klasszika-filológia, s az éppen általa fordított ókori auktorok erkölcsi értékrendjétől: „Költői pályámon [...] döntő jelentőségű az, hogy a néphadsereghez tartozom. Mert legfőként itt segíti költészetem fejlődését a párt-nevelte új közösség, József Attila szavával szólva »a hozzáértő dolgozó nép okos gyülekezete«...”²

1953-ban Devecseri Gábor – ekkor harminchat éves – már befutott ember. Halála után immár közel fél évszázaddal elmondhatjuk, kettős értelemben is az. Egyfelől, mert az *Iliász* és az *Odüsszeia* átültetésével műfordítói életművének legjelentősebb alkotásaival végzett, másfelől pedig az erősen militarista kommunista államhatalom elismerésével politikai pályájának csúcsára ért. Igen, politikai pályát kell itt említenünk, hiszen a Szabad Hazánkért címmel megjelenő lap (a Magyar Néphadsereg irodalmi és művészeti folyóirata) szerkesztőségének vezetőjeként nemcsak a politikai rendszert dicsőítő költeményeket, hanem a katonai szépirodalom célkitűzéseit és feladatait meghatározó kultúrpolitikai írást is publikált. Mindemellett a Magyar Néphadsereg Írócsoportjának tagjaként a még nála is fiatalabb, az első irodalmi szárnypróbálgatásoknál tartó, leendő katonáírók istápolásának, nevelésének feladatát is végezte. Mind ebben benne rejlik, hogy Devecseri Gábor a Rákosi-korszak művészvilágának, irodalmi közéletének politikai kegyeltje volt, még ha ennek érdekében tiszti zubbonyt kellett is öltenie.

Az irodalmi élet csúcsaira vivő út Devecseri számára még az átmeneti időszakban kezdődött: előbb – talán nem is tudatosan – kommunista lett. Hogy az egyetemen oktató tanársegédből (a Honvédelmi Minisztérium számára 1964-ben írott önéletrajza szerint³ 1945-től a Budapesti Egyetem Görög Intézetében dolgozott) miként lett hithű párttag, arról irodalmi legendák szólnak. Hegedüs Géza *A magyar irodalom arcképcsarnoka* című kései művében oly módon emlékezett meg erről, hogy Devecseri az egyik fővárosi eszpresszóban barátai ugratására egy rövid verset írt a szocialista tervgazdálkodás élményéről, s azt a Szabad Nép másnap le is hozta.⁴ A polgári származású Devecseritől származó vers nagy meglepetésként ha-

tott, és az általa keltett meghökkenés tetszett meg a szerzőnek. Ettől kezdve kommunistának vallotta magát. A már említett önéletrajza szerint 1947 júniusában belépett a Magyar Kommunista Pártba, majd annak átszervezése után tagja maradt a Magyar Dolgozók Pártjának.

Valószínűleg a pártvezetés utasítására 1948 nyarán Devecseri Gábor a Magyar Néphadsereg kötelékébe került, ahol minden katonai előképzettség nélkül, egyből századosi rendfokozatot kapott. (Sorkatonai szolgálatát még a háború alatt, 1942–1943-ban teljesítette.) A katonai ranglétrán gyorsan haladt, még ugyanebben az évben őrnaggyá, majd 1951-ben alezredessé léptették elő. S ezen a ponton joggal vetődhet fel a kérdés: mire alkalmazta a Magyar Néphadsereg a belépésekor már jónévű irodalmár-műfordítót? A tisztképzésben kapott fontos szerepet. A Farkas Mihály honvédelmi minisztersége (1948–1953) alatt hatalmas méretűvé fejlesztett Magyar Néphadsereg megalakulásától kezdve súlyos szakemberhiánnyal küszködött. Miután már az átmeneti időszakban megkezdődött az 1945 előtti Magyar Királyi Honvédség tisztikarának elbocsátása, üldöztetése, annak pótlására új, tömeges tisztképzést vezettek be. A korábbi világszintű katonai oktatás megszüntetését követően alaptisztképző katonai akadémiák (tisztiskolák) hálózatát hozták létre, amelybe alacsony társadalmi csoportokból származó, hiányos előképzettségű és műveltségű fiatalokat iskoláztak be, nagy tömegben. Devecseri a Görög Intézetet felcserélte a Kossuth Katonai Akadémiával, majd a Petőfi és a Sztálin (politikai tiszti) Akadémiákkal. Irodalmat tanított, majd 1954 októberétől a már említett Szabad Hazánkért című lap szerkesztőbizottságát vezette. Ezzel egy időben – önéletrajza szerint – 1949 és 1950 között a Magyar Írók Szövetségének titkári feladatait is ellátta. Devecseri a magyar fegyveres erőktől 1956-ban vett búcsút, ismét civil lett, de a szervezet utána nyúlt. A kádári hatalom utolsó rendteremtési hulláma során felülvizsgálták tartalékos alezredesi rendfokozatát, és konkrétan a Petőfi Körben játszott, valamint – gyaníthatóan – a Rákosi-rendszerben betöltött szerepéért 1959-től lefokozását fontolgatták.

Devecseri, miután bekerült a pártba, majd a Magyar Néphadseregbe, munkásságát tekintve mintha kettős életet élt volna, két személyiséggé vált. Az egyik, a komoly klasszika-filológus Devecseri tovább folytatta műfordítói munkásságát, míg a másik – a politikához dörgölöző – énje teljes erejével, minden igye-

2 Szabad Hazánkért, 1953. március, 26.

3 Lásd: Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Központi Irattár: Devecseri Gábor személyi anyaga.

4 HEGEDÜS Géza: *A magyar irodalom arcképcsarnoka II*, Trezor Kiadó, Budapest, 1992, 857.

kezetével a fennálló rendszert szolgálta. Ez a tisztí váll-lapokkal cicomázott Devecseri volt a Rákosi-korszak dédelgetett katonaköltője, aki – részben kötelességtudatától, részben az elvárások kényszerétől vezérelve – több alkalommal látványosan kinyilvánította a rendszer iránti lojalitását. Amikor 1952-ben a magyar irodalmi élet antológiával tisztelgett a nagy diktátor, Rákosi Mátyás előtt, a szerzők sorából nem hiányozhatott Devecseri sem.⁵ A *Reménysége volt ő a magnak...* című költeménye a személyi kultusz költészetének mintapéldája: Devecseri túlteljesített. Míg a mű első felében egyértelműen Rákosit dicsőíti, addig a második felében már a kommunista rendszerhez való feltétlen idomulását fejezi ki. Itt írta le az alábbi két verssort: „Ne légy tétlen, költő! / Ápold a boldogá növét.”

A hatalommal való azonosulás kifejezése a hivatalos katonaköltővé lett Devecseri esetében nem volt elegendő. A kultúrpolitika magától értetődő elvárása volt, hogy katonai tárgyú műveket is alkosson. Devecseri ezt is megtette. Így született az *Önkéntes határőr* című, 1951-ben publikált – a szó szoros értelmében vett – eposza, életművének kényes pontja, amelyet biográfusa, Rónay László így minősített: „Devecseri lírájának mélypontja.”⁶ Felfoghatjuk annak is, de ha figyelembe vesszük, hogy ezekben az években iparosként ontotta a hasonló szellemű költeményeket, akkor egyáltalán nem biztos, hogy ez volt a mélypont. Az *Önkéntes határőr* műfajával, önálló kötetben történt publikálásával hívta fel magára a figyelmet, és így a feledés jótékony leplével takarta el akkori lírájának egyéb darabjait. Mert ne legyenek kétségeink, Devecseri itt is túlteljesített. 1954-ben a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelentetett *Jövendő tükre* című antológiája a korábbi fél évtizedben keletkezett verseinek közel két és félszáz oldal terjedelmű válogatása. Ez is a sematizmus magasiskolája. Ebben is találunk határőr tárgyú költeményt – *Téli figyelő* –, amelynek utolsó négy sorában az országot vigyázó, képzeletbeli katona szájába a következő szavakat adja: „Mert tudom én, hogy hová tartozom, / és tudja, kikhez tartozik, a táj: / együtt torpantjuk őt meg, én s a hon, / mikor keményen rákiáltok: »Állj!«”

5 Magyar írók Rákosi Mátyásról, szerk. Vas István, Réz Pál, Szépirodalmi, Budapest, 1952. (Devecseri műve, a *Reménysége volt ő a magnak...* a kötet 160–163. oldalán található.)

6 RÓNAY László: *Devecseri Gábor*, Szépirodalmi, Budapest, 1979, 126.

Nyilván nehéz egyértelműen meghatározni, hogy Devecseri katonaköltői korszaka mely művét tekinthetjük „lírája mélypontjának”. Úgy véljük, hogy a valódi mélypontot nem az *Önkéntes határőr*, hanem annak tervezett, átdolgozott változata jelentette – volna. Akkoriban ez is szóba került. 1952 őszén irodalmi konferencia zajlott hazánkban az irodalom időszerű kérdéseiről. Ennek – Gimes Miklós által megfogalmazott – téziseit, valamint a témához való hozzászólásokat *Vita irodalmunk helyzetéről* címmel a Szikra Kiadó még ugyanebben az évben kis kötetben közzé is tette. Az önkritikát gyakorló felszólalók között ott volt Devecseri Gábor is: „Tisztában vagyok azzal, hogy az az elismerés, amely az *Önkéntes határőrt* a József Attila-díj első fokozatának formájában is érte, távolról sem tökéletes megoldása miatt – minthogy ettől messze áll –, hanem célkitűzése, és annak egyes részletekben való helyes megoldása következtében érte. E költemény hibáit nemcsak az ezután írandó verseimben akarom elkerülni, hanem szeretném az *Önkéntes határőrt* is átdolgozni: újraírom...”⁷ Ezt ugyan már nem tette meg, de nyilatkozata jelzi a még mélyebbre süllyedés hajlandóságát.

Az *Önkéntes határőr* – Devecseri meghatározásával élve elbeszélő költemény – szerkezetét, nyelvi minőségét, stílusát illetően egyébként nem is annyira gyenge alkotás. A témaválasztás – egy jugoszláv kém elfogása a határ mentén – és a kifejtés módja a problémás. A műben a valódi erkölcsi értékek tükröztesét az üres ideológiai frázisok helyettesítik, így minden során átüt a kor aktuálpolitikája. Devecseri az elbeszélő költemény műfaját alkalmazva egyszerű politikai röpiratot írt. Íme, néhány sor a műből: „Odaát, a határon túl, feketét álmodnak / a rabok, kik Tito láncán kínok közt hanyódnak; / vöröset is, mert várják, hogy jöjjön el az óra, / mikor gyötrött öklük lesújt a kövér hóhérra...”

Az *Önkéntes határőr* fogadtatása a kor szellemének megfelelő volt. Az állam vezetése József Attila-díjjal jutalmazta a szerzőt, míg a párt irányította irodalmi élet nevében Sötér István méltatta a Csillag 1952. januári számában. A kritika éppúgy az aktuálpolitikát szolgálta, mint a recenzált irodalmi alkotás. Sötér szavai szerint: „A költeménynek még a színtere is mély politikai jelentőséggel bír, – minden tett, elhatározás, az emberi tudat minden mozzanata döntő-

7 *Vita irodalmunk helyzetéről*, lektorálta: BALASSA Klára, Szikra, Budapest, 1952, 88.

vé minősül a határsávon.”⁸ A recenzens itt arra is utal, hogy a mű cselekménye irodalmi riport témája is lehetett volna. Ebben nem járt messze az igazságtól. Ráadásul a határ- és rendvédelem irodalmi megjelenítésének volt hagyománya hazánkban: Dienes András a korábbi évtizedekben izgalmas csendőrnovellákat alkotott. Ám míg ő a novella műfajában pontosan megtalálta a tartalomhoz illő kifejezési formát, addig Devecseri éppen e téren lőtt túl a célon. A verses elbeszélő költemény zárt formavilágával tette teljesen hiteltelenné az amúgy is sekélyes cselekményt.

Devecseri Gábor katonaköltői időszakában két verses úti beszámolóval is jelentkezett, amelyek a Szovjetunióban és Kelet-Németországban szerzett élményei alapján születtek. Nagyon messze vezetne annak kibogozása, hogy a kötelező katonairói funkcion túl mi indíthatta ezek megírására. Vélhető, hogy ebben szerepet játszott a marxista hitet valló tollforgatók kimutatható – mondhatnánk: egyenesen rögeszmés – vonzódása az utazási irodalomhoz. Maga a marxizmus eszmetörténete állhat e jelenség hátterében, hiszen a tant megalkotó páros egyike, Friedrich Engels is útleíróként kezdte – gondoljunk csak az 1839–41-es *Wuppertali levelekre* –, és élete végéig gyakorolta e műfajt, amelynek módszertana beépült *A munkásosztály helyzete Angliában* (1845) című művébe is. A későbbi epigonok – Devecseri korában például Ilja Ehrenburg – úti beszámolói ennek nyomán keletkeztek. Devecseri is ezt az utat követte. Németországi élményei alapján született költeményeit a Csillag 1952-ben két ciklusban közölte – *Versek, Németországi versek* –, és ezek egy része bekerült a már említett *Jövendő tükre* antológiába is. E művek programversek voltak, s jöllehet kevésbé vonalasak, mint az *Önkéntes határőr*, de az újjáépítés lendületében bízó fiatal marxista lelkesedése e sorokon is átüt. Mindemellett el kell ismerni, hogy Devecseri ezekben a költeményekben bizonyította átlagon felüli képességét: a leghetetlenebb témáról is tudott kötött formájú verset írni. Az akkor erősen romos Németországot járva látott egy szétlőtt házat, amelynek emeletéről – háborús mementóként – a levegőben lógott egy fürdőkád. Ez megihlette, és már kész is volt a költemény – *Kád van a negyedik emeleten* címmel. A bravúros ötlet, a szabályos versforma azonban nem rejtette el az akkoriban szokásos gondolkodásmódot, hangvételt: „Ne sírj! Nem egy lesz szabadítód! / Ott lent az ifjak sere-

ge / téglát rak, hidat az elárvult / negyedik emelet fele...”

A Szovjetunióban Devecseri 1954 novemberében és decemberében járt, hivatalos küldöttség tagjaként. Az itteni élményeit megörökítő költeményei előbb a Szabad Hazánkért 1955. januári lapszámában – *Versek útinapló a Szovjetunióból* –, majd a Katonai Kiadó gondozásában önálló kötetben, *Három hét egy esztendő* címmel jelentek meg. E propagandaízű művek sem tartoznak Devecseri lírájának magaslatai közé. Az üres ideológiai fecsegés *Auróra* című versében teljesedik ki leginkább: „Te vagy e pont: te hős hajó, / az emberiség vágya mind tehozzád horgonyozható, / te lehorgonyzott pihenő, te sosem nyugovó, / te nyughatatlan szíveknek szilárd választ adó, / te szélviharban, állva is, előre suhanó...”

Devecseri Gábor döntésében, hogy a berendezkedő kommunista hatalom oldalán keresi boldogulását, sok tényező játszhatott szerepet. A valódi okot nem ismerjük. Közismert könnyen lelkesedő, naiv, szertelen személyisége készíthette meggondolatlan lépésekre építé, mint ahogyan a minden áron való érvényesülés vágya is. Miközben a magyar szellemi és irodalmi élet bénult kényszerrel igyekezett túlélni az átmenet és a Rákosi-diktatúra sötét éveit, ő kisfiús rajongással vetette bele magát az új kultúrpolitikába. Valósággal lubickolt a katonaelet külsőségeiben. Bizonyára észre sem vette, hogy a katonai irodalmi élet reprezentánsaként már olyan feladatokra vállalkozott, amelyektől a többség megrettent. Erről tanúskodik *Az új magyar katonairodalomról* című programírása, amely a Szabad Hazánkért lapjain jelent meg 1955-ben.⁹ Hogy valóban elhitte-e, amit leírt, és amiről egész katonai lírája tanúskodik, örökre megfjejtetlen marad. Művei mindenesetre hűen tükrözik a Néphadsereg korabeli ideológiáját. Elég csak a Budapest szovjet ostromának befejezéséről szóló *Az első szovjet katonához* című költeményének záró soraira gondolni: „Az üszköt és a kormot sem felejttem / s a cédulát, melyet az ellenségnek / holt ujjá emlékemben tartogat. / Ilyen papírlap legyen minden versem: / a szabadító győzelmet jelentsem / s az érte induló új harcokat!...”

9 DEVECSERI GÁBOR: *Az új magyar katonairodalomról*, Szabad Hazánkért, 1955. május, 8–11. – Devecseri e cikkében kiemeli: „Az új magyar katonairodalom elsődrendű feladata, hogy a kiképzésben, a pártmunkában, az elvtársi segítségben, a hadsereg és az egész dolgozó nép kapcsolatában és általában a hazafias nevelésben a maga területén segítséget adjon.” *Uo.*, 11.

8 SÖTÉR ISTVÁN: *Önkéntes határőr*, Csillag, 1952. január, 109.